

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIIY TA'LIM, FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI
FARG'ONA DAVLAT UNIVERSITETI

FarDU
ILMIY
XABARLAR-

1995-yildan nashr etiladi
Yilda 6 marta chiqadi

— 2-2023 —

НАУЧНЫЙ
ВЕСТНИК.
ФерГУ

Издаётся с 1995 года
Выходит 6 раз в год

G.M.Zokirova, I.I.Zokirov Ochiq urug'li o'simliklar (Pinóphyta) koleopterofaunasi (Coleoptera)	105
G.D.Mardanov, A.Sh.Xurramov Surxondaryo tabiiy geografik hududida bezgak chivini <i>Anopheles superpictus</i> Grassi (1899) turining morfologik va molekulyar-genetik tavsifi	110
Ch.F.Rahmonova Organizmida mikroelementlar tanqisligi va uning oldini olish yo'llari.....	118
A.E.Normatov, G.J.Baxtiyorova, D.I.Po'latova, M.Yuldashova Farg'ona neftni qayta ishlash zavodi oqava suvlarini suv o'simliklari yordamida tozalashga oid tadqiqotlarni tahlili	125

GEOGRAFIYA

K.M.Boymirzayev, H.N.Naimov, D.X.Jo'raqulova Landshaftlar strukturasi va ularning zamonaviy antropogen jarayonlar ta'sirida o'zgarishi	129
A.A.Isayev, A.R.Arabboyev 7-sinf materialar va okeanlar tabiiy geografiyasi fanidan amaliy darslarda interfaol usullardan foydalanish.....	133
J.J.Mamatisakov O'quvchilarga geologik bilimlar berishda tabiiy geografiya ta'lim vositalarining o'rni va ahamiyati.....	135
Y.I.Ahmadaliyev, A.E.Madraximov Geografik nomlarning ekologik funksiyalarini tadqiq etish usullari	138
N.X.Karimov O'quv dala amaliyotida poxodlarni tashkil etishda gigiyenik qoidalarga amal qilish tartibi.....	142

ILMIY AXBOROT

M.X.Akbarova, Z.N.Jo'rayev "Yozyovon cho'llari" davlat tabiat yodgorligida tarqalgan <i>Cistanche mongolica</i> Beck ning bioekologik xususiyatlari	147
M.T.Qarshiyev, A.Y.Ruzikulov, F.N.Nurkulov Biomodifikatorlar bilan polietilenni modifikatsiyalash hamda ularning xossalarini tadqiq etish	151
A.E.Normatov, I.A.Usmonov, D.I.Po'latova, M.Yuldashova Neft va neft mahsulotlari bilan ifloslangan oqava suvlarni yuksak suv o'simliklari yordamida tozalash	155
A.M.Mamasidiqov, A.A.Umarov Sotsiologiya fanining ijtimoiy fanlar tizimidagi o'rni	159
B.A.Umarov Raqamli texnologiyalar asosida pedagoglarning professional kompetentligini rivojlantirishning pedagogik modeli.....	163
Z.A.Akbarova, N.Mamasoliyeva, S.Haydaraliyeva "Inson" tushunchasi mazmunining lisoniy tahlili.....	168
B.Q.Baratov Bo'lajak o'qituvchilarni uzluksiz ma'naviy tarbiya jarayoniga tayyorlashning ijtimoiy-pedagogik zarurati.....	172
A.N.Qosimov Milliy identiklik tarbiyasi – ijtimoiy ehtiyoj va pedagogik muammo sifatida	179
J.A.Qurbonov Integratsion ta'limi asosida bo'lajak o'qituvchilarning intellektual madaniyatini rivojlantirishning interfaol metodlari	184
J.V.Solijonov Fanlararo hamkorlik vositasida bo'lajak pedagoglarda mantiqiy tafakkurni rivojlantirishning psixologik va pedagogik jihatlari.....	190
G.Z.Ganiyeva Ingliz tilidagi toponimlarni izohlashda leksikografik tamoyillar (Buyuk Britaniya va Amerika joy nomlari lug'atlari misolida)	194

BO'LAJAK O'QITUVCHILARNI UZLUKSIZ MA'NAVIY TARBIIYA JARAYONIGA TAYYORLASHNING IJTIMOY-PEDLAGOGIK ZARURATI

СОЦИАЛЬНО-ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ НЕОБХОДИМОСТЬ ПОДГОТОВКИ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ К ПРОЦЕССУ НЕПРЕРЫВНОГО ДУХОВНОГО ОБРАЗОВАНИЯ

THE SOCIAL-PEDAGOGICAL NEED OF PREPARING FUTURE TEACHERS FOR THE PROCESS OF CONTINUOUS SPIRITUAL EDUCATION

Baratov Baxtiyorjon Qodirovich¹

Baratov Baxtiyorjon Qodirovich¹

– Farg'ona davlat universiteti mustaqil tadqiqotchisi

Аннотасија

Mazkur maqolada bo'lajak o'qituvchilarni uzluksiz ma'naviy tarbiya jarayoniga tayyorlashning pedagogik-psixologik jihatlarini faolligini oshirishda, tanlagan kasbiga nisbatan mas'uliyat hissini uyg'otishga, jamiyatdagi turli islohotlarni rivojlantirish to'g'risidagi fikr-mulohazalar bayon qilingan.

Аннотация

В данной статье представлены мнения о повышении активности педагогических и психологических аспектов подготовки будущих учителей к процессу непрерывного духовного образования, воспитанию чувства ответственности за избранную профессию, разработке различных реформ в обществе.

Abstract

In this article, opinions on increasing the activity of introducing educational standards based on a new approach to the training of future physical education teachers, on awakening a sense of responsibility for the chosen profession, on the development of various reforms in society are presented.

Kalit so'zlar: *ijtimoiy-iqtisodiy, mustaqil ta'lim, zamonaviy dunyoqarash, ijtimoiy zarurat, uzluksiz ta'lim, jismoniy tarbiya o'qituvchilari, innovation va raqamli, ta'lim standartlari, Ta'lim va tarbiya, ilmiy-metodik.*

Ключевые слова: *социально-экономическое, самостоятельное образование, современное мировоззрение, социальная необходимость, непрерывное образование, учителя физической культуры, инновационные и цифровые, образовательные стандарты, образование и обучение, научно-методические.*

Key words: *socio-economic, independent education, modern outlook, social necessity, continuous education, physical education teachers, innovative and digital, educational standards, Education and training, scientific-methodical.*

KIRISH

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Ma'naviy-ma'rifiy ishlar samaradorligini oshirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida" 2019-yil 3-maydagi PQ-4307-son Qarori ijrosini ta'minlash, yoshlarni mustaqil hayotga dunyoqarashi keng, faol fuqarolar etib tarbiyalash maqsadida Vazirlar Mahkamasi tomonidan uzluksiz ma'naviy tarbiya konsepsiyasini amalga oshirish chora-tadbirlari rejasi ishlab chiqildi. Reja asosida quyidagi ishlarni amalga oshirish qat'iy belgilab qo'yildi:

O'zbekiston Respublikasini 2017-2021-yillarda rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasida nazarda tutilgan aholi, ayniqsa yoshlar tarbiyasi bilan bog'lik vazifalarni samarali amalga oshirish, ularni tinch-osoyishta hayot uchun eng zarur tayanch kompetensiyalar bilan ta'minlash;

– ma'naviy tarbiyani baholashning ilmiy asoslangan indikatorlarini ishlab chiqish;

– tarbiya jarayonida uzluksizlik, uzviylik tamoyillariga tayangan holda avvalo, onaning homiladorlik davrini to'g'ri tashkil etish, go'daklar va bolalarni ma'naviy tarbiyalash bo'yicha asosiy yo'nalishlarni belgilash;

– yoshlarda Vatanga sadoqat, tadbirkorlik, irodalilik, mafkuraviy immunitet, mehr-oqibatlilik, mas'uliyatlilik, bag'rikenglik, huquqiy madaniyat, innovatsion fikrlash, mehnatsevarlik kabi muhim fazilatlarini bolalikdan boshlab bosqichma-bosqich shakllantirish;

– homiladorlik davridan boshlab 30 yoshgacha davom etadigan uzluksiz ma'naviy tarbiyani amalga oshirishda ota-ona, tarbiyachi, o'qituvchi, uzluksiz ta'lim muassasalari va mahalla jamoatchiligining o'zaro samarali hamkorligi mexanizmini ishlab chiqish va hayotga joriy etish;

– aholining farzand tarbiyasi bo'yicha bilimlarini, pedagogik madaniyatini oshirish, fuqarolarni uzluksiz ma'naviy tarbiyaning jahon tajribasida sinovdan o'tgan samarali pedagogik texnologiyalari, usullari va amalga oshirish shakllari bilan muntazam tanishtirib borish;

– ommaviy axborot vositalari, shu jumladan, Internet jahon axborot tarmog'i orqali tarqatilayotgan g'arazli axborotlar, odob-axloqni yemiruvchi illatlar, yoshlarni zalolatga boshlovchi buzg'unchi g'oyalarga qarshi sog'lom dunyoqarashni shakllantirish;

– uzluksiz ma'naviy tarbiyani tashkil etishda davlat tashkilotlari, fuqarolik jamiyati institutlari, ommaviy axborot vositalari va xususiy sektorning hamkorligini samarali yo'lga qo'yish.

Shu bois Respublikamizda uzluksiz ma'naviy tarbiya konsepsiyasi asosida yoshlar tarbiyasini zamonaviy asosda ilmiy-texnologik isloh qilish borasida olib borilayotgan ishlar uni bugungi kun ehtiyojlaridan kelib chiqqan holda ilmiy asoslangan tayanch kompetensiyalar, fazilatlar asosida shakllantirish muhim hisoblanadi.

O'zbekistonda yoshlar tarbiyasini zamonaviy asosda ilmiy-texnologik isloh qilish borasida olib borilayotgan ishlar uni bugungi kun ehtiyojlaridan kelib chiqqan holda ilmiy asoslangan tayanch kompetensiyalar, fazilatlar asosida shakllantirishni talab etmoqda.

Tarbiyaga yangicha, tizimli yondashuv, bolada tayanch fazilatlarini kafolatli shakllantirishda oila, maktabgacha ta'lim, umumiy ta'lim, o'rta maxsus kasb-hunar va oliy ta'lim muassasalari, mahallalarning ijtimoiy-pedagogik imkoniyatlarini to'liq yuzaga chiqarishni va ular orasida ilmiy-metodik uzviylikni yangi darajaga ko'tarishni taqozo etadi.

Vatanga sadoqat, burch va mas'uliyat, tashabbuskorlik va boshqa fazilatlar yoshlar ongida nazariy tushunchalar sifatida qolib ketgani holda uning tabiatida amaliy odatlarga aylanmayapti. Buning oqibatida ularning ushbu fazilatlar haqidagi so'zlari bilan amallari orasida tafovut namoyon bo'lmoqda, bu esa har yili mustaqil hayotga kirib kelayotgan yigit-qizlarning hayotda o'z o'rinlarini topishlarida bir qator muammolarni yuzaga keltirmoqda.

Ayrim o'quvchi-yoshlarda yuksak maqsadlarning shakllanmaganligi, o'zini o'zi o'qishga safarbar qilish, iroda, matonat, tirishqoqlik, harakat fazilatlarini yetarli rivojlanmaganligi ta'lim sifatiga ham zarar ko'rsatmoqda.

Ushbu aytib o'tilganlardan ko'rinib turganidek, uzluksiz ma'naviy tarbiya ma'naviy qadriyatlarini qadrlash, ulug'lash va rivojlantirish har bir o'z xalqiga mehr-muhabbat bilan munosabatda bo'ladigan ma'naviy barkamol insonning muqaddas burchidir. Ma'naviyat sohasidagi ishlarimizning pirovard maqsadi imon e'tiqodi butun, irodasi baquvvat erkin fuqaro ma'naviyatini shakllantirishdir. Ya'ni, mustaqil dunyoqarashga ega, ajdodlarimizning bebaho merosi va zamonaviy tafakkuriga tayanib yashaydigan barkamol shaxs - komil insonni tarbiyalashdan iborat. Dunyo xalqlari ming yillar mobaynida o'z an'ana va urf-odatlarini, marosim va bayramlariga sodiq qolish, uni har qanday ta'sir va tazyiqlardan himoyalash orqali turli davrlar, ajdodlar o'rtasidagi ma'naviy yakdillikni ta'minlaganlar hamda milliy o'zlikni, mentalitetni saqlab kelganlar. Bu munosabat uzluksiz ma'naviy tarbiya jarayonining millat taqdiridagi hal qiluvchi ahamiyati bilan uzviy bog'liq. Shu o'rinda ilmiy tadqiqot ishimiz doirasida ma'naviyat va ma'naviy tarbiya tushunchalarini izohlab o'tsak.

“Ma'naviyat”ning o'zagini “ma'no”, “ma'ni” so'zlari tashkil etishi haqida adabiyotlarda to'xtab o'tilgan. Olimlarning fikricha, “ma'naviyat” atamasi, bir tomondan, arabcha “ma'ni” o'zagidan hosil bo'lgan. Ilk islom islohotchilari ta'limoticha, Kalom bir talay qismlarga bo'lingan: borliqdan avvalgi hayot - qummun, atomlar haqidagisi javhar al-fard, sababiy bog'lanish to'g'risidagi ta'limot - tavallud, mohiyat to'g'risidagi ilm - ma'na hisoblangan. Shunday qilib, narsa-hodisalar, jarayon, tabiat va jamiyat, hatto Ollohning mohiyati “ma'na”da o'z ifodasini topgan. Ikkinchi tomondan, ma'naviyat ham, uning o'zagi “ma'na” ham qadimgi hind falsafasida keng qo'llanilgan “manas” tushunchasi bilan bog'langan bo'lishi mumkin. Bunday taqdirda u do'stlar va ulfatlar joyi ma'nosini bildiradi. Tilshunoslikka oid lug'atlarda ham “ma'naviyat” - axloqiylik, kishining ichki va ruhiy olami, bilan bog'liq ma'nolarni anglatishi aytiladi.[1]

Demak, ma'naviyat ko'p qirrali qadriyatdir. “Yer, oila, ota-ona, bolalar, qarindosh-urug'lar, qo'ni-qo'shnilar, xalq, vijdon, mustaqil davlatimizga sadoqat, insonlarga hurmat, ishonch, xotira, erkinlik - ma'naviyatning ana shunday ma'nosi keng... Inson o'zini xalqning bir zarrasi deb sezgandagina, u haqda o'ylab, mehnat qilib yashagandagina ma'naviyat bilan tutashadi”. Prezidentimiz ma'naviyat deganda insonni inson, millatni millat qilib turgan axloqiy fazilatlarining majmuasini nazarda tutadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Hozirgi mustaqillikni mustahkamlash sharoitida yoshlarga ma'naviy tarbiya berish, ularni ijtimoiy jihatdan faol, milliy istiqlol g'oyalariga sodiq ruhda tarbiyalash borasida pedagog olimlarimiz bilan bir qatorda faylasuf, tarixshunos olimlar ham samarali tadqiqotlar olib bormoqdalar E.Yusupov, A.Yerkayev, Q.Nazarov, B.Ziyomuhamedov, T.Mahmudov, M.Imomnazarov, X.Boboyev, A.Jalolov, M.Nurmatov va boshqalar shular jumlasidandir.

Faylasuf olim E.Yusupov ma'naviyatning asosini tashkil qiluvchi tarkibiy qismlarini axloq-odob, bilim, ilm, amaliy malakalar, iste'dod, qobiliyat, iymon, e'tiqod, vijdon, insof, ixlos, dunyoqarash va mafkuraviy omillardan iborat ekanligini ajratib ko'rsatadi va ma'naviyat tushunchasini quyidagicha

ta'riflaydi: "Ma'naviyat inson axloqi va odobi, bilimlari, istedodi, qobiliyati, amaliy malakalari, vijdoni, e'tiqodi, dunyoqarashi, mafkuraviy qarashlarining uzviy bog'langan, jamiyat taraqqiyotiga ijobiy ta'sir etadigan mushtarak tizimdir".

A.Yerkayev esa ma'naviyat tushunchasining atama sifatida shakllanishida ilohiyot fani - Qur'oni Karim talqiniga bag'ishlangan ilm, keyinchalik tasavvuf ta'limoti kuchli ta'sir ko'rsatganini, "Ma'naviyat" so'zi rus tilidagi "duxviost" so'zining muqobili ekanligi, har ikki so'zning ma'nosi bir xil bo'lib, ikkisi ham Xudoga borib bog'lanishini ta'kidlab, ma'naviyatga quyidagi ta'rifni beradi: "Ma'naviyat ijtimoiy ongning nisbatan umumiy (umummilliy) ahamiyat kasb etgan, e'tiqod va qadriyatlar darajasiga ko'tarilgan sobit ehtirolari, tushunchalari, me'yorlari, ijtimoiy mo'ljallari, amallaridir; ularning badiiy, ilmiy, falsafiy, diniy merosda, urf-odatlarda ob'yektivlashgan tizimi hamda millatni muayyan maqsadlarga erishish uchun yo'naltiradigan milliy iroda, milliy g'urur va or-nomusdir. U jamiyatda qaror topgan va insonning asl mavjudligini ta'minlaydigan aqliy va hissiy, ruhiy va mafkuraviy muhitidir".

A.Ibrohimov X.Sultonov va N.Jo'rayevlar tomonidan yaratilgan "Vatan tuyg'usi" nomli asarida shaxs ma'naviyati, uning shakllanishida muhim o'rin tutgan omillar, milliy xususiyatlarni insonning ma'naviy jihatdan kamol topishidagi ahamiyati borasida so'z yuritar ekan, "Ma'naviyat" tushunchasini quyidagicha sharhlaydilar: "Ma'naviyat" – jamiyatning, millatning yoki ayrim bir kishining ruhiy kechinmalari, aqliy qobiliyati, idrokini mujassamlashtiruvchi tushuncha. Ma'naviyat inson va jamiyat madaniyatining negizi, inson va jamiyat hayoti ma'lum yo'naishining bosh omilidir.[2]

Ye.Umarov "Ma'naviyatning tarkibiy qismlarini axloqiy-ruhiy fazilatlar, fikrlar va xatti-harakatlarning g'oyaviy-hissiy ulug'vorligi, go'zallik tushunchasi va go'zallik tuyg'usi, bolalar, keksalar, bemorlar, muhtojlarga rahm-shafqat, hamdardlik ko'rsatish, ularga ijtimoiy g'amxo'rlik ko'rsatish; aql, bilim, fan, ijod, haqiqatga intilish; ekologik dunyoqarash, tabiatga oqilona munosabatda bo'lish mas'uliyati kabilar", - deb ta'riflaydilar.[3:49]

Ma'naviy tarbiya esa millatning tarixi, yashash tarzi, kelajagi, uni tashkil etgan avlodlar, ijtimoiy qatlamlar, milliy ong, til, ma'naviyat hamda madaniyat bilan uzviy bog'liq holda namoyon bo'ladi

Ma'naviy tarbiya bugungi kun yoshlarining tarbiyasida nechog'lik zarurligi, ularning O'zbekistonning porloq kelajagiga dadil ishonch bilan yuksalib borayotganligini, xalqimizda yuksak insonparvarlik qadriyatlari tiklanayotganligi va takomillashayotganligini ifadolovchi o'ziga xos dunyoqarashida ko'rishimiz mumkin.

Ma'naviy tarbiya va unga qo'yiladigan talablar bu jamiyatda ma'lum ijtimoiy-axloqiy talablarga mos axloqiy xislatlarni shakllantirish maqsadida o'quvchilar ongi, hissiyotlari hamda xulqiga muvofiq va tizimli ta'sir etishdir.

Bo'lajak o'qituvchi, avvalo ma'naviy-axloqiy tarbiyaning mazmuni, vazifalarini aniq tasavvur etishi va bu tarbiyani amalga oshirishda kompetentli bo'lmog'i lozim.

Buning uchun bo'lg'usi pedagog shaxsning ma'naviy kamolotini belgilovchi fazilatlarini bilishi va o'zi ham shu fazilatlarga ega bo'lmog'i lozim.

NATIJALAR

Oliy o'quv yurtlarida tahsil olayotgan bo'lajak mutaxassislarining hozirgi zamon talablari asosida puxta kasbiy tayyorgarlikka ega, o'z kasbining mohir ustasi bo'lib yetishishlariga asosiy e'tiborni qaratmoq zamonning muhim vazifasidir. Pedagoglar, tarbiyachilar qanchalik ma'lumotli, mahorat egasi bo'lsa, u kelajak avlodni ham shunchalik bilimdon, har tomonlama barkamol inson qilib tarbiyalay oladi. Bo'lg'usi pedagoglar ta'lim muassasada qanday moddiy-texnika bazasiga egaligani, unda qancha bola tarbiyalanishni, pedagogik jamoa qandayligini, u o'ziga xos qanday tarbiyaviy vazifalarni hal qilayotganini bilish zarurdir. Talabaga hisobotlar, jurnallar, bolaning shaxsiy varaqasi singari hujjatlar katta yordam ko'rsatishi mumkin. Bo'lg'usi pedagoglar o'z o'quvchilari haqida iloji boricha ko'proq axborot to'plashga harakat qiladi, pedagoglarning ishlarini ularning yordamida kuzatadi, shuningdek, pedagogika institutlari metodistlari yordamida g'oyaviy siyosiy, axloqiy aqliy, mehnat estetik va jismoniy tarbiya vazifalarini hisobga olgan holda kompleks yondashish pozitsiyasidan turib o'z faoliyatini rejalashtiradi.

Yangi sharoitlarda talabaning o'zini qanday his qilishi, uning bo'lg'usi

Yuqorida keltirilgan fikrlarga tayangan holda shuni aytishimiz mumkinki bo'lajak o'qituvchilarni uzluksiz ma'naviy tarbiya jarayoniga tayyorlash – bu bizning eng muhim va hayotiy vazifamizdir, chunki yoshlar bizning farzandlarimiz, Vatan istiqboli, millat taqdiri ularning kelajagida namoyon bo'ladi.

Hozirgi zamonning madaniyatli jamiyatida pedagoglar alohida diqqatga sazovor bo'lgan kishilar hisoblanadilar. Agarda ta'lim-tarbiya sohasida pedagog o'rniga tayyorgarligi sust odam bo'lsa, birinchi navbatda bolalar jabr chekadi. Chunki bunda tiklab bo'lmaydigan ma'naviy-ma'rifiy yo'qotishlar yuzaga keladi. Shundan kelib chiqqan holda jamiyatda shunday sharoitlar yaratilishi kerakki, unda bolalar bilan

ishlayotgan mutaxassislar orasida mukammal tayyorgarlikka ega pedagog tarbiyachilar ko'proq bo'lishiga erishilsin.

Tarbiyachi avvallambor pedagogdir. Pedagog deganda, odatda, ma'lum bir kasb va shaxsni shakllantirishga yo'naltirilgan ijtimoiy vazifa egasi tushuniladi. Bunda, real hayot sharoitida faoliyat chegarasini belgilash ancha mushkuldir. Ushbu kasb ichki murakkab tuzilishga ega bo'lib, turli ta'sir vositalari ideal xususiyatli jihatlarni o'zida mujassamlashtirgandir. Oddiy kishilar nazarida bu qandaydir bir tarqoq obraz sifatida, masalan «sevimli o'qituvchi» kabi g'alati tuyuladi. Shu bilan birga «kasb obrazi» sifatida mujassamlashgan holda ham uchrashi mumkin. Bu ilmiy, adabiy va folklor asosida shakllangan bo'ladi. Shu sababli bunda «kasb» atmasini aniq belgilash kerak bo'ladi.

Kasb – inson mehnat faoliyatining ma'lum tajriba, tayyorgarlik talab etadigan biror turi, sohasi; hunar.

Kasb tushunchasining to'rtta ta'rifini ajratib ko'rsatish mumkin bo'ladi:

1. Inson kuch-quvvatini sarflaydigan soha va mehnat subyekti sifatida kishi o'z vazifasini bajaradigan soha.

2. Muayyan mehnat vazifalarini bajaradigan kishilar jamoasi.

3. Maxsus tayyorlanganlik (bilim, ko'nikma, malaka, kavalifikasiya) darajasi bo'lib, uning yordamida inson muayyan turdagi mehnat vazifasini imkoniyatiga ega bo'ladi.

4. Faoliyat, kasb egasining professional darajada o'z vazifasini

Kasb bu bajarilishi zarur bo'lgan va bevosita hayot bilan bog'lik bo'lgan faoliyat turidir. U o'zining maqsadi, meyorlari, vositalari, mahsuliga ega bo'lib, o'sha jamiyatdagi ijtimoiy ahamiyati va texnologiyasi bilan bog'liq ravishda amalda bo'ladi hamda unga xizmat qiladi. Kasbni ixtisoslik hujjatlarida belgilangan faoliyat predmeti bilan bog'liq bo'lgan mutaxassislik tushunchasi bilan chalkashtirmaslik kerak. Chunki mutaxassislik tor yoki keng bo'lishi mumkin. Nima bo'lganda ham u qandaydir bilimlar doirasi bilan bog'liq holda bir butun bo'ladi. Masalan, pedagoglik kasb bo'lib, unda filolog shu kasb ichidagi mutaxassislik sifatida bir bo'lak hisoblanadi. Bir kasb ichida bir nechta mutaxassisliklar bo'lishi mumkin. «Kasb» atamasi bilan bir qatorda ko'pgina bahslarga sabab bo'ladigan «kasbiy mahorat» tushunchasi ham uchraydi. Ushbu tushunchani shaxsni shakllantirish konsepsiyasidan kelib chiqqan holda izohlash mumkin bo'ladi.

Kasbiy mahorat – bu insonda yangi sharoitlarda ma'lum bir sohaga oid murakkab vazifalarni hal etish uchun zarur bo'lgan ko'nikmalarni egallashdagi uzoq faoliyat davomida kechadigan shaxsiy psixologik taraqqiyot o'zgarishlarining mahsulidir.

Kasbiy mahorat shakllanishi uchta yo'nalishda boradi:

1) butun faoliyat tizimi, vazifalari va pog'onali tuzilishdagi o'zgarishlar yo'nalishi. Zarur mehnat ko'nikmalariga ega bo'lish jarayonida kasbiy malakalarning pog'onama- pog'ona o'sishi, ixtisoslik faoliyati usullari rivojlanishi ro'y beradiki, unda shaxs shu sohaga oid faqat o'ziga xos bo'lgan «o'z uslubini» yaratadi;

2) shu soha egasining shaxsi o'zgaradi, ya'ni tashqi ko'rinishda (nutq ohangi, muomala, hissiyotlar o'zgarishlari), ichida (diqat, xotira, tafakkur o'zgarishlari) kasbiy dunyoqarash o'zgarishlari ro'y beradiki, unda kasbiy mahorat munosabati shakllanadi;

3) o'z mehnat faoliyatiga nisbatan munosabat o'zgaradi va turli sohalarda namoyon bo'ladi:

- kognitiv sohada – ob'yekt bo'yicha ma'lumotga ega bo'lish va uning ahamiyatini anglash darajasi;

- hissiy sohada – tarbiya ob'yektiga nisbatan qiziqish, qiyinchiliklarga qaramasdan u bilan o'zaro hamkorlikka intilish va undan qoniqish;

- amaliy sohada – tarbiya ob'yektiga ta'sir etishda o'zining real imkoniyatlarini anglash natijasida tarbiyalanuvchiga ta'sir etish uning bilan hamkorlikka aylanadiki, bu kasbiy madaniyatning shakllanganligidan dalolat beradi.

Kasbiy mahoratning buzilish oddiy yuzaki bilimlardan tortib, to juda qattiq qaysarlikkacha bo'lgan ko'pqirrali turli vaziyatlarda keng namoyon bo'ladi. Agar inson yangiliklar va ular bilan bog'lik o'zgarishlarni qabul qilmasa undaga ko'nikmalar rivojlanishdan to'xtab buzilishi boshlanadi. Bu inson kasbiy taraqqiyotida uni ogohlantirishda muhim o'rin egallagan bo'lib, barcha kasb sohalariga xosdir. Shu bilan birga kasb egalariga bog'liq bo'lgan boshqa omillar ham mavjuddir.

Har bir omil kasb ustasida turlicha ifodalangan bo'lishi mumkin. Mehnat faoliyati davomida shaxsning o'ziga xos jihatlari uyg'unlashuvi uning soha yo'nalishini belgilaydi. Masalan, «pedagog tarbiyachi» yoki «pedagog uslubshunos» va h.k.zo.

O'qituvchi shaxsining kasb sohasidagi xususiyatlari bu - o'z kasbiga muhabbatli bo'lish, pedagogik nazokat, pedagogik tasavvur, tashkilotchilik qobiliyati, haqqoniylik, dilkashlik, talabchanlik, qat'iylik va maqsadga intilish, vazminlik, o'zini tuta bilish, kasbiy layoqatlik va boshqalar. Samarali

pedagogik ta'sir ko'rsatishni to'g'ri tashkil etish bolalar bilan muomala qilishda, samimiy munosabatda bo'lishga yordam beradi. Amaliy pedagogik faoliyatda ilmiy g'oyalar va pedagogik tarbiyani qo'llash, o'qituvchi mehnatiga ko'p jihatdan bog'liq. Lekin bu mehnat natijalari darhol ko'rinmaydi. Uning mahsulini ko'rish uchun yillab mehnat qilish kerak. O'qituvchi faoliyatini o'rganish shuni ko'rsatadiki, bu faoliyat o'zining sifat ko'rsatkichlari bo'yicha ham turlicha bo'ladi. Haqiqiy fidoiy o'qituvchilar o'z faoliyatida eng yaxshi natijalarga erishadilar. Tajribali novator o'qituvchilar bolalarga samarali ta'lim tarbiya berish bilan bir qatorda pedagogika fanidan yangi yo'l ham ochmoqdalar. Kasbiy mehnatni amalga oshirish jarayonida quyidagi xususiyatlarni o'z faoliyatida amalga oshirishlari zarur.

O'qituvchining ijodkorligi o'quvchining ijodkorligini uyg'otadi. Ular o'z o'quvchilarini vatanga sadoqat ruhida tarbiyalash bilan birga ularning qalbida olijanob fazilatlarni qaror toptiradilar. Shunday ekan, o'qituvchilarning kasbiy mahoratida shaxsiy faoliyat tizimini ishlab chiqish muhimdir. Hayot kashfiyotlar olami. Tajriba, uslub, fikrlar rang-barang. U samarali mehnat natijasida isbot va dalillar orqali o'quvchilar qalbiga ko'chadi. Ularning tuyg'ulariga ta'sir ko'rsatadi. O'quvchilar muallimning faxri, kelajagidir. Shu bois ularning niyati o'quvchilarni mustaqil yurt quruvchilari, muxandislari, ilm-u ma'rifat fidoiylari safida ko'rishdir. O'qituvchining eng birinchi maqsadi, o'quvchisini tezroq savodli qilishdan iboratdir. Lekin uni amalga oshirish juda ham mashaqqatdir. Bir o'qituvchining o'z faoliyat tizimini ishlab chiqishi va unga qat'iy amal qilishi, uning ta'lim sohasidagi muvaffaqiyatlarinig muhim omillaridan biridir. O'qituvchi bir xil metodlarda dars o'tish bilan cheklanib qolmasligi lozim. Aksincha, u o'qitish metodlarini takomillashtirish ustida tinimsiz ishlashi zarur. O'qituvchining o'quvchilar bilan muomalasi tarbiya natijalariga katta ta'sir ko'rsatadi. Bolaga muhabbat hech qachon javobsiz qolmaydi.

Odob alohida bir shaxsning muayyan bir xislatini ifodalovchi axloqiy kategoriyadir. Odob alohida shaxs, el, elat, xalq, ulusga taalluqli bo'lgan ijobiy axloqiy sifatlar majmuidir. Inson-tabi'atning eng buyuk ne'mati. Unga aql- idrok, ong, farosat kabi buyuk fazilatlar ato etilganki, inson bu fazilatlarga sayqal berib, rivojlantirib, olamni, insoniyatni kamolotga yetaklab boradi.

Aqliy kamolotga erishish irodaviy hatti-harakatlar, uzluksiz faollik, fidoiylik, bilimga chanqoqlik kabilarning bosqichma-bosqich, asta-sekinlik bilan amalga oshadigan jarayondir.

Mustaqil fikrlash bu fahmlash, anglash, fikr yuritishdan boshlanadi. Anglash biror-bir g'oyani tub mazmuniga tushunib yetish. Mushohada - shu g'oyani mantiqan talqin qilish.

Tafakkur – inson ongidagi mavjud ilmiy va hayotiy bilimlar majmualaridan keragini saralab olish va amaliyotda qo'llash.

Yuqorida sanab o'tilgan yo'nalishlar asosida talaba yoshlarning xulq madaniyatini shakllantirish muhimdir. Chunki, talaba ana shu ma'naviy muhitda o'z faoliyatini amalga oshiradi, o'zligini anglaydi. Ma'naviy bilimi bilan muloqatga kirishadi. Shuning uchun talaba yoshlarniig xulq madaniyatini shakllantirish samaradorligini ta'minlash ma'naviy muhitga bog'liqdir

MUHOKAMA

Talaba yoshlarning xulq madaniyati, ma'naviy harakatlarining samarasi o'qituvchi (rahbar) va talabaning o'z faoliyatlariga bo'lgan munosabatlari bilan belgilanadi. Shuning uchun ham o'qituvchi yoki rahbar ma'naviy merosning tarixiy taraqqiyot bosqichlarini o'rganishi, amaliy faoliyatda ularga tayanishi shaxsning xulq madaniyatini shakllantirishda beqiyosdir. Bunday yondashuv ta'lim-tarbiya jarayonining ishtirokchilaridan o'qituvchi-talabalardan ijodkorlikni talab qiladi. Ijodkor o'qituvchi (rahbar) talaba yoshlarning xulq madaniyatini shakllantirishda ma'naviy qadriyatlarining imkoniyatlaridan keng va samarali foydalanadi. Talaba yoshlarning xulq madaniyatini shakllantirish muvaffaqiyati o'qituvchi va talabaning ijodkorligiga bog'liq. Bu omilni xarakterlovchi shartlar mavjud bo'lib, ular: o'qituvchining umumpedagogika va maxsus ixtisoslik bo'yicha chuqur bilim, kasb mahorati, talabalar bilan do'stona muloqot madaniyati, ma'naviyat-madaniyat darajasi, ta'lim-tarbiyaning samarali shakl va usullari tanlay bilishi, natijasini oldindan aniq, tasavvur va pedagog kashfiyotlarga asoslanib yo'llay olishi, qiziqish doirasi kengligi, oliy o'quv yurti jamoasidagi muhitni ma'naviy merosni o'rganish kabilardan iborat. O'qituvchida mana shu omillarga e'tibor kuchli bo'lsa, unda ijodkorlik oshadi. Bu omillar unga talaba yoshlarning xulq madaniyatini shakllantirishda juda asqotadi. O'qituvchi ijodkorligi natijasida talaba yoshlar ajdodlar tarixi, adabiyoti, san'ati, an'analari, va urf-odatlar haqida chuqur bilim oladi. Talabalarning ma'naviy merosga bo'lgan qiziqishi oshadi. Dars jarayonida samimiy, sog'lom ma'naviy muhit yaratiladi, Ma'naviy meros manbaalaridan samarali foydalanish natijasida talabalarning xulq madaniyati kamol topadi. Talaba yoshlarning xulq madaniyatni shakllantirish, birinchidan, dars jarayonining muvaffaqiyatli bo'lishiga, ikkinchidan ta'lim mazmuniga va o'qituvchi-talaba hamkorlik faoliyatiga bog'liq. Hamkorlikdagi faoliyat ijodkorlikni, mas'uliyatni, faollikni talab qiladi. Bunda: har bir darsdan o'qituvchi maqsadni aniq ko'ra bilishi, amalga oshiriladigan vazifalarni to'g'ri belgilab olishi lozim; dars jarayonidagi bilimlar mazmunining ilmiyligi, izchilligi va tarbiyaviy xarakteri, qiziqariligi talabalarda ta'lim va tarbiyaviy tomondan o'rganiladigan bilimga bo'lgan qiziqishni kuchaytiradi. Ularning

bilimini kengaytirish yuksak xulqli bo'lish kabi ko'nikma va malakalarini shakllantiradi. Albatta, bunda dars shakllarini tanlashda mavzuning mohiyatiga alohida e'tibor beriladi. Masalan, kasb-hunar kollejlarida adabiyot darsi an'anaviy dars yoki munozara tarzida uyushtirilsa, metodika darsi seminar, yoki munozara tarzida, chet tili darslari o'yin yoki savol javoblar, suhbat darslari tarzida uyushtirilishi mumkin. Barcha shakldagi dars jarayonlarida talabalar xulq madaniyatini shakllantirish samaradorligini oshirish uchun savol-javob qilish, munozarali vaziyat paydo qilish, mustaqil ishlash, turli o'yinlardan foydalanish kabi usullardan foydalanish muhimdir. Talabalarning ma'naviy sifatlarini shakllantirishda ularga o'tmish, adabiyot, tarix, milliy urf-odatlar, an'analar haqida bilim berish o'qituvchidan doimo faollik bilan munosabatda bo'lishni talab qiladi. Talabani ma'naviy ehtiyojini qondirish, qiziqishini o'stirish mustaqil ishlar, har xil ijodiy ishlar (insho, referat va boshqa) orqali amalga oshiriladi. Mustaqil ishlar o'qituvchi va talaba faoliyatining uzviy bog'langan tamonlaridir. Mustaqil va ijodiy ishlarda talaba o'z ustida mehnat qiladi, ijodiy izlanadi, o'z nuqtai nazari, qarashlarini shakllantirish bilan birga dunyoqarashi va ma'naviy saviyasini namoyon etadi. Mustaqil ishlash ko'proq darslik ustida ishlash, manbalarning mazmunini tahlil etish, ma'ruza, referat, konspekt tayyorlash, ijodiy insho yozish (chet tilida ham) tarqatmaga yozma javob berish, turli jadvallar, diagrammalar sxemalar tuzishni taqozo etadi. Bularning bari izlanuvchanlikni talab qiladi. Mustaqil ishlar, seminarlarni tashkil etishda 4 xil manbaalarga asoslanadi:

1. Darslik materiallariga;
2. Ma'naviy meros, hisoblangan xalq og'zaki ijodi diniy manbalar, mumtoz adabiyot va boshqalar.
3. Ommaviy axborot vositalari materiallariga (jurnal, gazetalar, radio, eshittirishlar, oynai jahon ko'rsatuvlari);
4. Hayotiy misollarga (oilaviy-maishiy an'analar, urf-odatlar, rasm- rusmlar, ma'naviy qadriyatlar va x. k).

Og'zaki mustaqil ish turlari va o'rganilayotgan mavzuning mohiyatini talabalar amaliy faoliyatida mustahkamlashtirishga yo'naltirilgan ba'zi bir yozma shakldagi mustaqil ishlar (insho, savollarga yozma javob topish, jadval, diagramma, tarqatmalarni to'ldirish) dan aralash dars shaklida keng foydalanish yaxshi natija beradi. Chet-tili, adabiyot darslarida, o'yin holatlaridan foydalanish samarali foyda beradi. Masalan, adabiyot darslarida "Allomalar mehmonimiz", "Temuriy ijodkorlar", "Bugungi davr - allomalar ko'zi bilan" kabi munozaralar, bahslarni tashkil etish mumkin. Metodika darslarida esa "Sharq allomalarining tarbiya haqidagi fikrlari va ularning ma'naviy merosi haqida talabalarning o'zaro fikr almashishlarni tashkil etish juda foydali. Dars jarayonida pedagog ma'naviy meros manbalaridan ustalik bilan foydalanishi, ularning ta'lim va tarbiyaviy ta'sirini hisobga olishi, darsni qanday tarzda tashkil etilishidan qat'iy nazar (o'yin darsi, munozara darsi, sinov darsi va h.k.), uni uyushtirishda faol, ijodkor, qat'iy bo'lishi, ma'naviy merosni yaxshi bilishi va uni amaliyotga tadbir qila olishi zarur. Talabalarning og'zaki mustaqil tayyorgarligi asosida noan'anaviy dars shakllarini uyushtirish ham xulq, madaniyatini shakllantirishning samarali usullaridan hisoblanadi. Bunda turli mavzulardagi baxs-munozara darslarini o'tkazish mumkin. Bunday darslarga tayyorgarlik ko'rish jarayonida talaba keng hajmdagi ma'naviy manbalarga, badiiy asarlar, xalq og'zaki ijodi namunalari, pandnomalar, diniy manbalar, Sharq allomalari hayotiga bag'ishlangan ilmiy, ommabop, avtobiografik asarlar, matbuot va ommaviy axborot materiallariga murojaat qiladi. Natijada muammoli savollarga javob topadi, ajdodlar ma'naviy merosi bilan tanishishga muvaffaq bo'ladi.

Bunday darslar yetarli tayyorgarlik, mahorat va keng ko'lamlil bilim, tajriba, mustaqillikka asoslangan holda tashkil etilsa, talabani xulq madaniyatini shakllantiruvchi quyidagi ijobiy natijalarni beradi: dars davomida talabani erkinligi, mustaqilligi, faolligiga erishiladi; talabalar jamoa fikriga tayanishga, uni hurmat qilishga o'rganadilar, bu bilan ularda o'zaro hurmat, muloqot madaniyati tarbiyalana boradi; talabalar o'z fikr - mulohazalarini, qarashlarini himoya qilish, ularni boshqalarga yetkazish mahoratini egallaydilar; talabalarda u yoki bu adibning qarashlarini, xalq pedagogikasi, hayot tajribasi asosida ko'tarib chiqilgan muammolar mohiyatini davr bilan atrof-muhit talabi imkoniyati asoslarni xaqqoniy baholash malakasi shakllanadi; talabalarning o'zbek xalqining ma'naviy turmush tarzi haqidagi bilim darajasi ortadi, axloqiy - ma'naviy sifatleri shakllanadi; har bir talabada o'z-o'ziga talabchanlik, o'z-o'zini nazorat qilish hissi ortadi, o'z ustida ishlashga, o'zini anglashga e'tibor kuchayadi. Bunday muvaffaqiyatli natija sinov darslari, yakuniy darslarda namoyon bo'ladi.

XULOSA

Talaba xulq madaniyatini asosiy mezonlari: insonparvarlik, mehnatsevarlik, milliy g'urur, vatanparvarlik, mehr-muhabbat, imon, ijodkorlik, faollik, tashabuskorlik, o'z-o'zini nazorat qilish va o'z-o'zini baholashpi talab etadi. Bu talab talabani vatan, ota-ona, do'stlari, jamoa oldidagi burchi vazifalariga, ta'lim-tarbiya jarayonida namoyon bo'ladigan faollik, ijodkorlik xususiyatlariga munosabati

orqali amalga oshiriladi. O'z bilim, xatti-harakati, atrof-muhitga munosabatini nazorat qilish, o'z- o'zini baholashni tashkil etish talabani yozma ijodiy faoliyati orqali samarali namoyon bo'ladi. Ta'limning samarali shakllari an'anaviy va noan'anaviy dars turlari vositalari va usullaridan jumladan, ta'lim jarayonida talabalarning turli ijodiy yozma ishlari: insho, referat, konspekt, ma'ruza kabi turlaridan keng foydalanish zarur.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Abdulla Avloniy. Turkiy guliston yoxud axloq.-T.: O'qituvchi, 1992. –B. 58.
2. Abdulla Avloniy. Turkiy guliston yoxud axloq.-T.: O'qituvchi, 1992. –B. 35.
3. Maxmudov T. Avesto haqida.T.: Sharq, 2000: -B. 117.
4. Zunnunov A. Pedagogika tarixi. -T.: O'qituvchi, 2004. –B. 8.
5. Maxmudov T. Avesto haqida.T.: Sharq, 2000: -B. 14
6. Musurmonova O. O'quvchilarni ma'naviy madaniyatini shakllantirish. – T.: Fan, 1998. – B. 56
7. Musurmonova O. O'quvchilarni ma'naviy madaniyatini shakllantirish. – T.: Fan, 1998. – B. 26
8. Mahkamov U. Axloq odob saboqlari. – T.: Fan, 1998.-B. 15
9. Mavlonova R. va b.q. Pedagogika. Darslik. -T.:O'qituvchi, 2001.-B. 26
10. Shodiev N. Tabiiy fanlarning ilk manbai ('Avesto' yozma yodgorligi asosida) // -Ziyokorl jurnali, 2001, 9-son. –B. 38-41.
11. Слостенин В.А. Формирование личности учителя советской школы в процессе профессиональной подготовке. -М.: Просвещение, 1976.-159 с.
12. Васильев Ю.К. Политехническая подготовка ученика средней школы. – М.: Педагогика, 1978. – 175с.
13. Беспалько В.П., Татур Ю.Г. Системно-методическое обеспечение учебновоспитательного процесса подготовки специалистов. – М.: Высшая школа, 1989. – 144с
14. Yusupov E. Qadriyatlar va ularning jamiyat hayotidagi o'rni.-T.:Universitet, 1996.
15. Нишоналиев У.Н. Формирование личности учителя трудового обучения: проблемы и перспективы. - T.: Фан, 1990.-86 с.
16. Muslimov N.A. Kasb ta'limi o'qituvchisini kasbiy shakllantirishning nazariy metodik asoslari. 13.00.08-Hunar ta'limi nazariyasi va uslubiyati. Pedagogika fanlari doktori ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertasiya. -Toshkent, 2007.-315 b.